

Analiza modaliteta vizualnih reprezentacija žene u hrvatskim mainstream medijima

Sečen Matošević, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:386754>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Odsjek za kulturalne studije

Lea Sečen Matošević

DIPLOMSKI RAD

**Analiza modaliteta vizualnih reprezentacija žene u hrvatskim
mainstream medijima**

U Rijeci 2020.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Odsjek za kulturalne studije

Lea Sečen Matošević

DIPLOMSKI RAD

**Analiza modaliteta vizualnih reprezentacija žene u hrvatskim
mainstream medijima**

Mentor:

dr.sc. Boris Ružić

U Rijeci, rujan 2020.

SADRŽAJ:

1) Uvod	3
2) Kontekst	5
3) Razvoj <i>RADiONA</i> -e	12
4) Analiza dokumentarnog filma <i>RADiONA</i>	16
4.1. Definiranje četiri tipa žena u sferi rada i odabir sugovornica	18
4.2. Pitanja u intervjuima	19
4.3. Tehnički opis <i>RADiONA</i> -e	21
4.4. Važnost prostora	22
4.5. <i>Montaža caruje</i>	23
5) Rasprava o formi	25
5.1. Općenito o dokumentarnom filmu	25
5.2. Problematika definiranja dokumentarnog filma i pitanje objektivnosti	27
6) Zaključak	32
7) Popis literature	34

Sažetak:

RADiONA je naziv studentskog istraživačkog projekta nastalog pri Odsjeku za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci, Sveučilišta u Rijeci koji se bavi problematikom odnosa rada i žene kroz četiri različite perspektive: ona u javnoj sferi, društveni prostor ženskog rada, neplaćeni ženski rad te medijska reprezentacija žene. Projekt se sastoji od dokumentarnog filma *RADiONA* koji su zajedničkim snagama osmislile i snimile četiri studentice te od pisanih radova koje su autorice ponaosob formirale sukladno jednoj od perspektiva referirajući se na dokumentarni film.

Ovaj se diplomski rad detaljnije bavi perspektivom medijske reprezentacije žene. Radom se nastoji pružiti okvirni kontekst današnjeg međuodnosa društva i medija te značaj istog u kreiranju naše stvarnosti. Upravo taj kontekst je nagnao autorice da progovore o problematici odnosa žene i rada na način prikladan široj javnosti – a to je dokumentarni film.

Dokumentarni film kao takav ima svoje zakonitosti, pravila, određenu problematiku, stoga je jedan dio rada posvećen raspravi samog pojma dokumentarnog filma, o problematici definiranja istog, kao i o upitnoj objektivnosti dokumentarnog filma općenito.

Cilj ovog diplomskog rada jest opravdati važnost, vjerodostojnost i svrhu dokumentarnog filma *RADiONA*. Također, njime se želi glasnije progovoriti o problematici žene u sferi rada te se pri tome koristi neakademski diskurs, odnosno, u ovome radu možemo čuti stvarne priče „običnih” žena, o njihovim poslovnim uspjesima i poteškoćama, nepravdama s kojima su se na tom putu susretale i s kojima se još uvijek susreću.

Ključne riječi: diskriminacija, dokumentarni film *RADiONA*, mediji, rad, žena

Summary:

RADiONA is the name of a student research project created at the Department of Cultural Studies at the Faculty of Humanities and Social Studies in Rijeka, University of Rijeka, which deals with the topic of the relationship between work and women from four different perspectives: a woman in the public sphere, social space of women's work, unpaid women's work and media representation of a woman. The project consists of the documentary film *RADiONA*, which was jointly conceived and shot by four female students, and of written works that the authors individually formed in accordance with one of the perspectives, referring to the documentary.

This final thesis deals in more detail with the perspective of media representation of a woman. The paper seeks to provide a framework context for today's interrelationship of society and the media and its importance in creating our reality. It is this context that has led the authors to speak on the issue of the relationship between women and work in a way that is appropriate for the general public – that being a documentary film.

A documentary film as such has its laws, rules, as well as certain issues, so one part of the paper is dedicated to the discussion of the very concept of a documentary film, the issues in defining it, as well as the questionable objectivity of a documentary film in general.

The aim of this thesis is to justify the importance, credibility and purpose of the documentary film *RADiONA*. Also, its aim is to speak up about the issue of women in the sphere of work and in this process it uses a non-academic discourse, that is, in this paper we can hear real stories of "ordinary" women, stories about their business successes and difficulties, injustices they encountered along the way and which they are still confronting nowadays.

Keywords: discrimination, documentary film *RADiONA*, media, woman, work

1) Uvod

Ovaj je diplomski rad dio studentskog istraživačkog projekta *RADiONA* nastalog pri Odsjeku za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci, Sveučilišta u Rijeci koji se bavi višestrukom problematikom odnosa rada i žene kroz četiri različite perspektive: ona u javnoj sferi, društveni prostor ženskog rada, neplaćeni ženski rad te medijska reprezentacija žene. Projekt se sastoji od dokumentarnog filma *RADiONA*, koji su zajedničkim snagama osmislile i snimile četiri autorice odnosno studentice, te od pisanih diplomskih radova svake od njih, koji su nastali prema jednoj od perspektiva, oslanjajući se na već spomenuti snimljeni dokumentarni film. Dokumentarni film prikazuje četiri žene koje pričaju svoje stvarne životne i poslovne priče te probleme s kojima su se na tom putu susretale (i još se susreću). *RADiONA* ima za cilj, putem medijske platforme kao što je dokumentarni film, progovoriti o problemima žena u sferi rada koji su itekako aktualni i prisutni u našem društvu. Progovoaranje o problemu i osviještenost o istome može dovesti do eventualnih promjena te je *RADiONA* jedan mali korak prema ostvarivanju tog cilja.

Kao što je spomenuto, dio istraživačkog projekta su i pisani radovi koji su isprepleteni s dokumentarnim filmom *RADiONA*. U ovom pisanom radu detaljnije ćemo se baviti perspektivom medijske reprezentacije žene, dok će se ostale tri autorice baviti preostalim perspektivama u svojim pisanim radovima.

Zbog opširnosti teme kao što je medijska reprezentacija žene valja kreirati okvir koji će olakšati razumijevanje same ideje ovog pisanog rada - u početnim poglavljima bit će predstavljen određeni kontekst. Taj kontekst okvirno opisuje stanje u našem društvu, a ono je u zavisnom međudnosu s medijima. Mediji su svojevrsna preslika društva u kojem živimo i važan su faktor u kreiranju javnog mijenja o brojnim temama pa tako i u kreiranju kulturnih obrazaca, definiranju identiteta, rodnih uloga... Budući da je pojam medija uistinu širok i teško ga je obujmiti, većina primjera i analiza u ovom radu će se odnositi na televiziju.

Iako živimo u 21. stoljeću, koje je kroz svoj proces napretka u brojnim sferama (društvo, industrija, tehnologija, kultura...) trebalo iznjedruti i ravnopravnost žena i muškaraca, situacija u medijima glede ravnopravnosti je prilično poražavajuća za žene, što će pokazati i jedno istraživanje provedeno na hrvatskoj televizijskoj informativnoj emisiji *Otvoreno*, kao i neki drugi primjeri iz svijeta. *RADiONA*-u možemo promatrati i kao odgovor, reakciju na takvo stanje koje vlada u medijima.

Ona kroz svoju formu dokumentarnog filma, koja je kompatibilna za televiziju kao medij, nastoji svojim malim impulsom ispraviti nepravdu učinjenu ženama na televizijskim ekranima i progovoriti o problematici žene u sferi rada. Budući da je dokumentarni film *RADiONA* važan oslonac za sva četiri diplomska rada i svojevrsan odgovor na nepravednu zastupljenost žene u medijima (televiziji), ovaj rad otvara prostor za detaljnu analizu samog dokumentarnog filma. U radu će biti pojašnjen proces nastajanja same *RADiONA*-e, opisat će se proces osmišljavanja dokumentarnog filma kao i samog snimanja te će se dati njegova sadržajna i tehnička analiza.

U ovom radu pokušat ćemo i opravdati temeljem čega se *RADiONA* uopće može svrstavati u rod dokumentarnog filma i zadovoljava li ona značajke istog. Iz tih će razloga jedno poglavlje u ovom radu biti posvećeno dokumentarnom filmu kao pojmu i kao jednom od filmskih rodova koji ima svoja pravila i zakonitosti. Dotaknut ćemo se i problematike definiranja te imenovanja samog dokumentarnog filma, kao i polemike oko objektivnosti, budući da je svaki dokumentarni film na neki način uređivan, korigiran te nastao posredstvom nekog autora / autorice što također dovodi do određenih pitanja.

2) Kontekst

Osnovna premisa prilikom inicijalnog stvaranja *RADiONA*-e bila je ta da se u javnom prostoru ne govori dovoljno o problematici žena u sferi rada niti se posvećuje dovoljno pozornosti rješavanju tog velikog problema. Druga je premisa prilikom stvaranja *RADiONA*-e bila da se žene unatoč dugogodišnjim, mukotrpnim procesima emancipacije i dalje bore s određenim problemima u sferi rada samo zbog svog bivanja ženom. Iako načelno znamo da postoje problemi poput: neravnopravnosti žena naspram muškaraca u sferi rada (ali i u drugim sferama), nejednake plaće za obavljanje istih poslova, problem porodiljnog dopusta, nedovoljna zastupljenost žena u medijima i brojni drugi, o tim se problemima premalo govori u medijima, a budući da se o njima ne govori, problemi se niti ne rješavaju. Oni ili bolje rečeno One koje se usude javno govoriti o toj problematici, često puta bivaju kritički osuđene od strane medija, ali i šire javnosti. Njihov glas biva ograničen na osobne *postove* objavljene putem njihovih *Facebook* profila ili objava putem *Twittera*, njihov glas rijetko se čuje u televizijskim emisijama, objavljuje u novinama ili slično. Kada ste u novinama ili na nekom portalu pročitali, odnosno čuli putem nekih od *mainstream* medija kakav suvisli intervju na temu problematike žene i rada, a da nije bio sveden na puku senzaciju ili kuriozitet? Vrlo rijetko imamo prilike čuti stvarne, životne priče žena koje se bore s nejednakim položajem naspram muškaraca u poslovnoj sferi, ali i u mnogim drugim sferama.

U politici, posebice u predizborna vremena, često se govori o nepravednom položaju i premalenom broju žena u politici, no i to vrlo često bude pod okriljem koje kakvih agenda, budući da vidimo da se ni na tom polju situacija nije nešto znatno poboljšala. Iako živimo u 21. stoljeću, koje bi trebalo biti društveno pravednije u odnosu na prošla vremena, i dalje postoje stranke koje na svojim izbornim listama nemaju niti jednu ženu (kao što smo mogli vidjeti na nedavnim izborima u Republici Hrvatskoj). Diskriminacija žena u sferi rada nažalost je još uvijek itekako prisutna, za mnoge je žene to svakodnevna stvarnost. Otkazi uslijed porodiljnih dopusta, pitanja vezana za planiranje trudnoće na razgovorima za posao, važnost (ponekad i presudnost) dobrog fizičkog izgleda, šovinistički komentari od strane muških kolega, nepoštivanje unatoč kvalifikacijama i obrazovanju... Ovaj niz bismo mogli nastaviti u nedogled. Sve su to problemi s kojima se mnoge žene susreću tijekom svojih poslovnih karijera. O toj problematici pisano je mnogo, kroz razne prizme i brojna gledišta. Navest ću samo neke autorice koje su se bavile ovom problematikom, a koje nisu podrobnije

spomenute u ovom radu; Marijana Adamović: *Žene i društvena moć*, Sanja Bojanić i Brigita Miloš: *Uvod u studije: od teorije do angažmana*, Rada Borić: *Ženski identitet u jeziku*, Simone de Beauvoir: *Drugi spol*, bell hooks: *Feminizam je za sve: strastvena politika...*

Studentski istraživački projekt *RADiONA*, o kojem će više biti rečeno u narednim poglavljima, kroz formu dokumentarnog filma se bavi četirima perspektivama odnosa rada i žene, a to su: prezentacija ženskog rada, neplaćeni rad, utjecaj prostornosti na ženu i medijski prikaz žene. Za potrebe ovog diplomskog rada dotaknut ćemo se upravo medijskog prikaza žene, to jest problematike reprezentacije i općenito prisutnosti žena u hrvatskim medijima, posebice na televiziji. Svi ti čimbenici bili su poticaj za stvaranje dokumentarnog filma koji nastoji progovoriti o toj problematici odnosa žene i rada u neakademsom diskursu sa stvarnim, životnim pričama žena. *RADiONA* je odgovor, odnosno reakcija mladih autorica na takvo stanje u društvu, ali i na stanje u medijima budući da su mediji svojevrsna preslika društva.

Mediji su prisutni u svakodnevici našeg društva već dugi niz godina i možemo reći kako je u prošlosti dominirao jednosmjerni oblik emitiranja vijesti, od TV-a ili radija prema gledatelju, odnosno slušatelju. Danas, u suvremenom društvu u kakvom živimo, posjedujemo naprednu, široko dostupnu tehnologiju, pratimo medije i ujedno smo u interakciji s tim medijima. Najbolji primjer za to je internet. Komentiranje, dopunjavanje, korigiranje vijesti objavljenih putem portala ili kakvih sličnih platformi je postala uobičajena i svakodnevna pojava. Ponekad redakcije za objavljivanje vijesti koriste fotografije ili video zapise ljudi koji su svjedočili onome o čemu se piše i koji su zabilježili to svojim pametnim telefonima. Pored interneta, svjedočimo kako se u brojnim televizijskim emisijama poziva gledatelje da komentiraju, postavljaju pitanja pa se onda neki od tih komentara / pitanja pročitaju uživo za vrijeme trajanja emisije / dnevnika ili se čak kreira svojevrsna rasprava temeljem pročitanih komentara gledatelja. Slična se praksa događa čak i u *Dnevnici*ma koji se emitiraju u udarnim terminima, koji su za mnoge ljude glavni i relevantan izvor informacija. Ta je pojava također veoma diskutabilna, ali je ujedno i zasebna tema.

Zbog tog aktivnog međuodnosa između medija i društva, mediji imaju veliku ulogu u proizvodnji kulturnih identiteta. Kroz sadržaje plasirane putem medija, obznajuju se i prenose razni kulturni obrasci, razmišljanja i shvaćanja identiteta (u najširem smislu

te riječi) koji se u društvu smatraju prihvatljivima. To vrijedi i za razmišljanja o identitetu vezana za pitanje roda i spola.

Hrvatska kao zemlja po mnogočemu pripada tradicionalnoj patrijarhalnoj kulturi i u upravo ta tradicionalna rodna razlika između žena i muškaraca iz stvarne, življene kulture se preslikava u medije (Kosanović, 2008).

Svjedoci smo toga da se tradicionalna poimanja roda perpetuiraju u medijima. O tradicionalnim poimanjima spola, roda i rodnih uloga može se mnogo pisati i mnogo je pisano, no za razumijevanje konteksta potrebnog za ovaj rad, koristit ćemo se objašnjenjem rodnih uloga Branke Galić: „...rodne uloge pripisuju domaćinske usluge koje uključuju seks i brigu o djeci ženama, a ostatak ljudskih postignuća, interesa i ambicija muškarcima. Dakle, društvenom ulogom dodijeljenom ženi teži se da ju se ograniči na razinu biološkog iskustva tj. na biološki spol (engl. *sex*)” (Galić 2002: 228).

Primjerice, tijekom nedavne predizborne kampanje, u jednoj debati koja se emitirala na televizijskom programu u udarnom terminu, jedan političar je svoju oponentnu kolegicu upitao: „Tko će vam djecu čuvat’ dok se vi bavite politikom?” (Emisija *Otvoreno*, emitirana 3.6.2020). Osoba takvog razmišljanja je bila u visoko rangiranoj političkoj utrci za upravljanje državom. Takvih i sličnih šovinističkih, neprikladnih komentara od strane (muških) osoba koje su na nekoj od razina vlasti, ima mnogo. Ako postoje osobe, koje su na nekoj od vodećih pozicija i samim time prisutne u medijima, koje perpetuiraju nejednakost žena naspram muškaraca i žene još uvijek smatraju predodređenima za brigu o domaćinstvu i obitelji - kako onda možemo očekivati promjenu razmišljanja u društvu? Kako možemo očekivati stvarne promjene i bolji položaj žena u poslovnom svijetu?

O utjecaju medija na oblikovanje stvarnosti koju živimo, rodnim stereotipima i objektivizaciji žena u medijima detaljnije su pisale autorice u znanstvenom radu „Rodni stereotipi: objektivizacija ženskog lika u medijima”. Temeljem prethodno napisanog, referirat ću se na jedan određeni dio iz tog rada koji naglašava kako mediji uistinu imaju moć utjecati na kreiranje naše stvarnosti, pa tako i kreirati mnijenje da su žene inferiorne naspram muškaraca:

“Preslikavanjem takve stereotipizirane stvarnosti, neovisno o kojoj se vrsti medijskoga sadržaja radi, i pritom koristeći specifične simbolične jezike, mediji konstruiraju određenu novu stvarnost koja može utjecati na izgradnju identiteta i socijalizaciju ljudi tako što će kod primatelja informacija verificirati tradicionalne arhetipske značajke muškaraca i žena kao ispravne i poželjne. Svjedoci smo či-

njenice kako su stereotipi vrlo učinkovit saveznik u medijskim pokušajima reprezentiranja žena spram muškaraca, a koji upućuju na očiglednu diferencijaciju” (Lubina, Brkić Klimpak, 2014: 214). Kada govorimo o televiziji kao mediju na koji je u ovom radu stavljen veći naglasak, važno je primjetiti kako su u našem „domaćem” televizijskom programu žene uglavnom svedene na uloge TV voditeljica, hostesa, meteorologinja - i to uvijek besprijekornog izgleda. Frizura i šminka su uvijek postojane, a odjeća izglaçana i savršeno usklađena s odgovarajućim cipelama i modnim dodacima (Lubina, Brkić Klimpak, 2014). Time se stvara nerealna slika i nameće se ideal ženske ljepote i prikladnog izgleda. Svi otkloni od nametnute norme ideala ženstvenosti u medijima izazivaju kritiku, komentiranje ili čak odbojnost društva. Možemo reći da je društvo u neku ruku zapravo i licemjerno, jer vrlo dobro znamo kakva je svakodnevna stvarnost i da je vrlo često nemoguće držati, pratiti taj nametnuti ideal ljepote, dok se s druge strane to isto društvo ne ustručava komentirati kako je ova ili ona TV voditeljica „nabacila” koju kilu više ili kako su godine ostavile trag na njezinom licu. Zanimljivo je zamijetiti kako se prosijede voditeljice povećane tjelesne mase više ne smatraju dovoljno atraktivnima za taj posao, dok se muškim kolegama to tolerira. Ne samo da im se tolerira, već se pokoja sijeda vlas ili koja kila viška smatra čak šarmantnom. U većini slučajeva, kao društvo / publika, nismo niti svjesni tih razlika u gledanju na žene i muškarce, ne čini nam se kao da se pred nama, pred našim očima događa nepravda. Indoktrinirali smo stereotipe koje mediji perpetuiraju, a da toga nismo niti svjesni. Možda u nekoj mjeri i jesmo svjesni, ali ne činimo ništa da bismo to suzbili. Možda grubo zvuči, no takvo javno mijenje naspram žena je u svojoj srži zapravo mizogino. Odbojnost prema ženama, odnosno mizoginija, može biti vidljiva u diskriminaciji žena „prema ljepoti i godinama, zatim negiranjem ili umanjivanjem njihovih profesionalnih postignuća te stereotipima o nižoj inteligenciji i sposobnostima” (Lubina, Brkić Klimpak prema Kronja 2014: 215). Nije li to pokazatelj da je naše društvo, posredstvom medija, postalo diskriminirajuće za žene?

Baveći se problematikom prisutnosti žena u hrvatskim medijima, autori Androković i Sever napravili su svojevrsno istraživanje informativne emisije *Otvoreno*, koja je visoko gledana i društveno priznata emisija te emitirana na Hrvatskoj radioteleviziji (HRT). Autori istraživanja su detaljno analizirali 21 epizodu emisije *Otvoreno* prikazivanu od travnja do lipnja 2012. godine u udarnom terminu. Temljem svog istraživanja tvrde da: „...dolazimo do podatka da je žena četrdeset godina nakon

feminističke revolucije još uvijek na televiziji u najvećem postotku predstavljena bipolarno: ili je svedena na tijelo - objekt *femme fatale* ili pak na sudionicu tragičnog događaja u crnoj kronici.” (Androković, Sever 2013: 13). Autorica Šego smatra kako je generalno u medijima, ali posebice na televiziji i dalje vidljivo kako se ženama dodjeljuju stereotipne uloge vezane za brigu o obitelji i domaćinstvu, to su uloge supruga, majki, domaćica i zavodnica (Šego, 2010). Bilo bi nepošteno i neistinito reći da se žene danas na TV ekranima pojavljuju samo u spomenutim ulogama. Pojavljuju se one i kao urednice emisija i kao gošće u brojnim emisijama koje se bave razno-raznim temama poput obrazovanja, politike, zdravlja, ekonomije... No, u tim se situacijama od žena očekuje da pored stručnosti u određenom području zanimanja, izvršavaju i svoju „prirodno” rodno pripisanu ulogu, a ta je da one uz svoju profesiju moraju biti i savršene supruge i brižne majke koje „uspješno balansiraju objema domenama svojega života” (Lubina, Brkić Klimpak 2014 : 222). Prirodno je stavljeno pod navodne znakove jer je diskutabilno što je to prirodno u kompleksnoj sferi roda i rodni uloga.

Žene se vrlo često u životu pa tako i u medijima, budući da su oni svojevrsna preslika društva, moraju dodatno dokazivati u odnosu na muškarce. Ako one kojim slučajem nisu majke ili supruge, ali su uspješne žene s uspješnom karijerom, one moraju „potencirati svoju uspjehost nezavisno od svoje ženskosti - dokazujući da su lepe, pametne i uspješne ‘bez obzira’ “ (Milivojević, 2004:15).

Na temu neravnopravnosti spolova u svijetu medija, zanimljiv je bio jedan nedavni intervju (iako za tabloidni magazin), poznate hrvatske novinarku i TV voditeljicu, koja je na postavljeno pitanje kolegice novinarku na temu njezine nove trudnoće, roditeljstva i kućanskih poslova izjavila kako bi oni kao novinari trebali izbjegavati takva i slična pitanja. Pritom je negodovala kako muške kolege nitko u intervjuima ne ispituje tko čuva njihovu djecu i vodi ih u vrtić, pomažu li im supruge dok su oni na snimanjima... Dok se žene to često ispituje. Ona je izjavila kako je „neravnopravnost spolova vidljiva na svim poljima u medijskom prostoru, počevši od odabira tema za intervju s muškim kolegama koji govore o društvenim anomalijama, kulturi, aktualnim političkim zbivanjima... U većini slučajeva ispada da se žene bave vježbanjem, gubitkom kilograma i modom. Kao da su nam to jedine interesne sfere”

(Marijana Batinić za Story¹). Problematika ovog intervjua je višestruka. U njemu je vidljivo perpetuiranje stereotipa o ženama od strane samih žena, ali i postavljanje pitanja „tipičnih” za žene, koja potvrđuju neravnopravnost između muškaraca i žena u medijskom prostoru.

Žene čije profesije imaju utjecaj na širu javnost nedovoljno su zastupljene u medijima i o tome nam svjedoče poražavajuće statistike proizašle iz već spomenutog istraživanja autora Alena Androkovića i Irene Sever, koje se bavilo analizom pojavnosti žena na hrvatskoj javnoj televiziji, na primjeru poznate i gledane televizijske emisije *Otvoreno* emitiranoj na Hrvatskoj radioteleviziji. Osim same pojavnosti žena, bilo je i drugih kategorija koje su autori istraživanja analizirali: proučavanje indikatora koji rod je dominantan u kojoj sferi društvenog života, analiza samih gostiju u emisiji - njihovo zanimanje i status u društvu, koji gosti su bili aktivniji / pasivniji, je li se uopće pozivalo žene kada se raspravljalo o aktualnim političkim i inim zbivanjima u zemlji... Detaljne statistike mogu se vidjeti u njihovom znanstvenom radu.²

Forma emisije *Otvoreno* jest takva da, svakodnevno tijekom radnog tjedna u večernjim satima, u toj informativnoj emisiji o aktualnim temama raspravljaju relevantni gosti uz moderaciju voditelja ili voditeljice emisije. Autori istraživanja su analizom određenog broja tih emisija željeli ispitati kolika je pojava žena kada se raspravlja o aktualnim temama iz politike, ekonomije, obrazovanja i ostalim pitanjima značajnim za naše društvo i svakodnevni život građana. Iz toga je proizašlo da „kada se u programima koji se bave produbljenjem određenih tema pojavljuju stručnjaci kao sugovornici, ženske kompetencije se uzimaju u obzir tek u područjima koja se tiču astrologije, poezije, ručne radinosti i prirode” (Androković, Sever 2013: 13). Temeljem broja analiziranih emisija u 2012. godini, kada se odvijalo spomenuto istraživanje, broj sudionika tih emisija nije prelazio niti 20% ukupnih sudionika emisije, što je uistinu zabrinjavajući i poražavajući podatak. Prisjetimo se da je riječ o emisiji koja se emitira na državnoj, Hrvatskoj radioteleviziji koja ima zakonsku regulativu promovirati ravnopravnost spolova u svim sferama, širiti svijest o tome i poticati na jednakost između muškaraca i žena. Dakle, to nije samo čin diskriminacije,

¹ <https://story.hr/Celebrity/a138296/SAMO-ZA-STORY-Trudna-Marijana-Batinic-Strah-od-porodjaja-je-ovaj-put-veci.html> (posjećeno 30.6.2020)

² Sever, I. i Androković, A. (2013). Žena na javnoj televiziji (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/98583>)

segregacije žena, već u krajnjem slučaju i kršenje propisanih zakonskih regulativa o čemu svjedoči i *Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Naime, prema *Konvenciji o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*, diskriminacija se u članku 1. definira kao „svaka razlika, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, uživanje ili korištenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovi jednakosti muškaraca i žena”³. Ovakvom situacijom u medijima, poglavito u ovom radu gdje govorimo o televiziji, očigledno je da se ženama ograničava pristup javnoj sferi, nije im dozvoljen „ulaz” u sve emisije. Ženama se onemogućuje prostor za djelovanje i mišljenje time što ih se ne poziva u emisije, barem ne u dovoljnoj mjeri, koje se bave aktualnim društvenim problematikama od šireg značaja - „žene kao stručnjaci i tvorci javnoga mnijenja odsutne su s malih ekrana i s radijskih programa kada je riječ o ozbiljnim temama” (Androković, Sever 2013: 10). Autori istraživanja, Androković i Sever, potvrđuju svoju polaznu hipotezu da su „žene na javnoj televiziji u ovom slučaju bile marginalizirane kada se radilo o ozbiljnim društveno-političkim temama” (Androković, Sever 2013: 20). I ne samo to, temeljem ovog istraživanja se na hrvatskoj javnoj televiziji uistinu perpetuira stereotipno i diskriminirajuće mišljenje po žene, a to je da su muškarci stabilniji, razumniji i sposobniji za rješavanje problema - budući da su oni ti koji raspravljaju o aktualnim temama šireg značaja za društvo, dok se žene pita za mišljenje kada je riječ o modi, vježbanju, prehrani, astrologiji i sličnim spomenutim temama.

Kako bi se došlo do kvantitativno prihvatljivijih i relevantnijih podataka, valjalo bi analizirati i ostale informativne emisije na drugim televizijskim programima emitiranim u našoj zemlji. Slične inicijative promatranja ravnopravnosti žena u medijima postoje i na svjetskoj razini. Jedna od takvih je *Global Media Monitoring Project 2010*, projekt koji se na svjetskoj razini provodi od 1995. godine u 108 zemalja diljem svijeta, a među analiziranim državama je i Hrvatska. Sama činjenica da postoje peticije na razini Europe, ali i svijeta, koje promoviraju ravnopravnosti žena u medijima i potiču radiotelevizije da više pozivaju žene stručnjakinje u svoje emisije, samo pokazuje da taj problem postoji i da je veoma aktualan ne samo u

³ Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena
(https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/kon_o_ukl_diskr_ze_na.pdf)

Hrvatskoj, nego i šire. Primjer jedne takve peticije je ona koju je pokrenula dekanica Studija novinarstva na londonskom sveučilištu City University, nakon objavljenog istraživanja koje je pokazalo da su „žene u programima, posebno vijestima, aktualnim događanjima i dokumentarcima, podzastupljene i kao aktivne sudionice prisutne samo u 30 % programa” (Androković, Sever 2013: 9).

Svrha ovog poglavlja bila je okvirno objasniti kontekst društva u kojem živimo, s naglaskom na situaciju u medijima kada je u pitanju pojavnost žene, uz potkriepu nekih od znanstvenih radova napisanim na ovu temu, kao i istraživanjem provedenim u našoj zemlji na konkretnom primjeru gledane televizijske informativne emisije *Otvoreno*. Mediji su svojevrsna preslika društva, koja ujedno kreira kontekst, stvarnost u kojoj živimo. Upravo je taj kontekst - nepovoljan za žene i primjer kršenja zakonskih regulativa na javnim televizijama i ostalih diskriminirajućih primjera, možemo čak reći mizogini kontekst - nagnao autorice *RADiONA*-e da progovore o problematici žene u sferi rada kroz formu dokumentarnog filma koji može biti plasiran široj javnosti putem interneta ili televizije kao medija koji trenutno nanosi popriličnu nepravdu ženskom rodu. Oslanjajući se na izrečeno u ovom poglavlju, možemo reći da se ravnopravnost žena i muškaraca, kako u medijima, tako i u poslovnom svijetu, i dalje čini svojevrsnom utopijom te da valjda poduzeti neke konkretne korake u osvješćivanju ovog problema, a onda sukladno tome i djelovati.

Jedan skroman doprinos u osvješćivanju ovog problema nedovoljne vidljivosti žena u medijima te problematike odnosa žene i rada jest upravo dokumentarni film *RADiONA* o kojem će biti riječ u narednim poglavljima.

3) Razvoj *RADiONA*-e

RADiONA, to je naziv studentskog istraživačkog projekta koji je svoj ostvaraj dobio u formi dokumentarnog filma. *RADiONA* u svom nazivu ujedno sadrži pojmove o kojima promišlja i progovara - rad i ona (žena). Rad i žena u najširem smislu tih kompleksnih pojmova. Dvije naizgled jednostavne, svima općepoznate riječi, ali s druge strane toliko kompleksne i u svakodnevnom životu površno poimane riječi.

RADiONA je nastala tijekom treće godine preddiplomskog studija u sklopu kolegija na Odsjeku za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci, Sveučilišta u Rijeci.

Za potrebe spomenutog kolegija, zadatak je bio osmisliti idejni projekt koji će biti od šireg društvenog značaja. Svrha zadatka je bila naučiti pisati europske projekte, odnosno razumjeti što u praktičnom smislu zahtijeva priprema i pisanje nekog projekta. Projekt je trebao biti razrađen do najstinijih detalja, napisan i predstavljen kolegama i kolegicama s godine.

Prvobitne autorice su šest studentica koje su nastojale progovoriti o temi rada i žene ponukane znanjem i vještinama koje su stekle na do tad pohađanim kolegijima, povezanim s tom tematikom. To su bili kolegiji o klasnim studijima, rodnim i spolnim identitetima, kulturalnoj politici...

RADiONA je u svom idejnom začetku trebala biti televizijska emisija koja bi se u svakoj sljedećoj emisiji podrobno bavila tematikom rada i žene. Osmišljene su teme za desetak emisija - od životnih priča različitih žena, do praktičnih radionica i savjeta. Nakon predstavljanja projekta, ideja *RADiONA*-e je bila izvrsno prihvaćena među studentima te godine, kao i kod profesora / profesorica s Odsjeka koji su prepoznali potencijal cijele priče.

Kada je tijekom diplomskog studija došlo vrijeme za osmišljavanje teme diplomskog rada, na poticaj nekoliko profesora, studentski istraživački projekt *RADiONA* je prepravljen i pretočen u diplomski rad četiriju studentica. Nastao je diplomski rad kojeg čine dva segmenta: prvi segment je dokumentarni film *RADiONA* u trajanju od 43 minute, zajedničko polazište svim studenticama i koji je svojevrsna referenca za drugi segment diplomskog rada - različite pisane radove četiriju studentica. Autorice dokumentarnog filma *RADiONA* su Antonela Glavić, Milena Pačić, Petra Hlača i Lea Sečen Matošević, uz mentorstvo doc.dr.sc. Sanje Puljar D'Alessio, dr.sc. Brigitte Miloš i dr.sc. Borisa Ružića.

Osnovna premisa studentica bila je da se o tematici žene i rada u javnosti ne govori dovoljno. Ako se i govori, često puta je to kroz prizmu stereotipa i diskriminacije. Uspješnu poslovnu ženu se u intervjuima često prvo upita kako joj je posložena garderoba te kako slaže odjevne kombinacije, a tek onda o njezinim poslovnim uspjesima i obrazovanju. Žene se rijetko pita koliko uistinu traje njihovo radno vrijeme, završava li ono u 16 sati ili poslovne obaveze moraju „nositi” doma ne bi li ispunile nametnute norme od strane poslodavca. O podcijenjivanju žena, važnosti dobrog fizičkog izgleda kao uvjeta za zapošljavanje pa do problematike toga da je u današnje vrijeme već postalo uobičajeno da se ženu na razgovoru za posao pita planira li trudnoću i ako da - kada, da i ne govorimo. O problematici ulaska žena na

radno tržište nakon porodiljnog dopusta i o problemu razlika u plaćama isplaćenim muškarcima i ženama za isti posao, više govori Nestić (Nestić, 2007).

Navedeni problemi samo su vrh sante leda koja predstavlja iskonsku problematiku žena i rada. O ovoj problematici je mnogo pisano u znanstvenim krugovima, ali kroz *RADiONA*-u se htjelo o tome otvoreno progovoriti, u neakademsom diskursu sa životnim pričama stvarnih, „običnih” žena, za stvarne i “obične” žene (ali i muškarce).

Studentski istraživački projekt *RADiONA* je za svoj glavni cilj imao prikazati odnos između rada i žene kroz četiri perspektive; ona u javnoj sferi, prezentacija ženskog rada, vrednovanje rada u domaćinstvu i medijska reprezentacija žene. Svaka studentica se pomnije bavila jednom od perspektiva u svom pisanom diplomskom radu, a umjesto televizijskih emisija koje su bile u idejnom projektu, odlučeno je da će se napraviti video prilog u kojem će se intervjuirati sasvim „obične” žene. One će govoriti o svom odnosu prema radu, kao i o svojim različitim poslovnim putovima i poteškoćama, ali i radostima s kojima su se susretale (i još se susreću). Kada govorimo o „običnim” ženama, time se misli na široj javnosti nepoznate osobe koje žive uobičajenim životom s kojim se veći broj ljudi, u ovom slučaju žena, može poistovjetiti. Kroz dokumentarni film može se sažeti sve ono o čemu se htjelo progovoriti kroz prvobitnu ideju televizijskih emisija i time potaknuti javnost na promišljanje o ovoj temi, ali i potencijalno djelovanje i promjenu. Želja studentica, odnosno autorica, bila je ohrabriti i potaknuti žene na promišljanje, one mlađe kao i one starije, one koje su na početku svog poslovnog puta, kao i one koje su pred umirovljenjem. Biti žena u poslovnom svijetu, kako god ga mi ponaosob doživljavali i razumijevali, donosi određene teškoće i diskriminacije raznih vrsta kojih ni same žene nisu ponekad svjesne, jer je mnogo toga postalo uvriježeno u našem društvu i smatra se „normalnim”.

No, je li uistinu „normalno” da se za jednako obavljen posao ženama isplaćuje manja plaća u odnosu na muškarca? Ti podaci su vidljivi na stranicama hrvatskog Državnog zavoda za statistiku.⁴

Je li „normalno” da je u svijetu medija, koji igraju veliku ulogu u životu društva, situacija također nepovoljnija za žene? Rezultati izvješća *Women’s Media Centra*, *American Society of News Editors* i *Global Media Monitoringa* pokazuju da je u

⁴https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2017.pdf?fbclid=IwAR0ozbg7aUMsn8ddp25ruTuLTtRnXsbkIjg1Kt6g-bT14eifrbUclbhUNsc

SAD-u novinarstvo i medije diplomiralo više žena negoli muškaraca, ali bez obzira na tu statistiku, ženama su još uvijek uskraćene pozicije glavnih urednica i drugih viših položaja u novinskoj redakciji. Prema spomenutom istraživanju, situacija za žene nije bolja niti u voditeljskim pozicijama. Među stotinjak najvažnijih, tj. najgledanijih *talk show* emisija u SAD-u u 2011. godini, u čak 84% slučajeva domaćini su bili muškarci, a tek u 13% slučajeva žene, a preostali postotak pripada emisijama koje su zajednički vodili muškarac i žena (Androković, Sever 2013: 8).

Je li „normalno” da je u današnje vrijeme aktualan problem inferiornosti žena na rukovodećim pozicijama u odnosu na muškarce? To vidimo i u dokumentarnom filmu *RADiONA* na primjera intervjuirane Loredane: „Žena je na rukovodećoj funkciji u svojoj borbi za svoj uspjeh i za svoje nekakvo dokazivanje rekla bih možda uvijek malo bogobojazna, uvijek se boji je li dovoljno dobra, je li dovoljno rezultata stoji iza nje, dok su muškarci puno opušteniji, oni se ne bore za svoje rezultate, koliko svojim stavom i ponašanjem pokazuju neki autoritet.”

Tu je i problem brojnih prepreka, potrebe za stalnim dokazivanjem i potvrđivanjem svoje stručnosti, što je također izrečeno u spomenutoj *RADiONA*-i: „Limiti su poteškoća na mojoj poziciji žene na rukovodećem položaju. Muškarci vidno prolaze bolje ili bih rekla da prolaze lakše. Poznanstva u poslovnom svijetu su sklapana lako (poznavanje sporta...), dok trud, znanje, ulaganje u sebe, se ne isplate. Uvijek sam mislila da su rad i karijera puno više od tih banalnih stvari” (Loredana).

Ili problem neprimjerenih komentara od strane muškaraca vezanih uz izgled žene: „Znalo mi se dogoditi, došla bih u skladište i dečki koje rade tamo, bi se iznenadili da sam se ja uopće usudila vući paletar. Iznenadili bi se ili komentirali; što ćeš ti tu s tim noktima” (Manuela).

Prema Izvješću o ravnopravnosti spolova iz 2019. godine, Hrvatska se nalazi na 60. mjestu od ukupno 153 analizirane zemlje. Izvješće podnosi Svjetski gospodarski forum u partnerstvu s hrvatskim Nacionalnim vijećem za konkurentnost. Zabrinjavajući je podatak da je Hrvatska sve lošije rangirana prema tom Izvješću, 2007. godine bila je na 16. mjestu od tada analiziranih 128 zemalja, a danas je kao što vidimo na 60. mjestu. „Izvješće mjeri veličinu jaza među spolovima u četiri područja: ravnopravno sudjelovanje u gospodarstvu – plaće, sudjelovanje i vodstvo, obrazovanje – pristup osnovnim i višim razinama obrazovanja, zdravlje i opstanak –

očekivano trajanje života i omjer rođenih po spolu, političko osnaživanje – zastupljenost u strukturama odlučivanja”⁵. Prema predviđanjima Svjetskog gospodarskog foruma sukladno dobivenim rezultatima, jaz između spolova se neznatno poboljšao proteklih godina, stoga će biti potrebno 99,5 godina kako bi se postigla potpuna ravnopravnost spolova.

Upravo je ideja dokumentarnog filma *RADiONA* bila osvjestiti tu problematiku žene u poslovnom svijetu na svakodnevnim primjerima „običnih” žena.

U dokumentarnom filmu *RADiONA* intervjuirane su četiri žene kroz pomno osmišljen korpus individualiziranih pitanja, sukladno njihovim profilima i životnim situacijama, kroz koje su ispričale svoje poslovne puteve, svoja stvarna, životna iskustva u poslovnom svijetu. Osim individualiziranih pitanja, ostala pitanja postavljena sugovornicama su bila jednaka kako bi se mogla napraviti svojevrsna usporedba - jedno takvo pitanje je bilo „Što je za Vas rad?”. Kroz njihove priče, obuhvaćen je niz aspekata kompleksnog problema nejednakosti u području rada između muškaraca i žena. O sugovornicama, postavljenim im pitanjima i srodnim temama vezanim uz dokumentarni film *RADiONA* detaljnije ćemo se baviti u narednom poglavlju.

4) Analiza dokumentarnog filma *RADiONA*

Budući da se ovaj diplomski rad, kao i diplomski radovi ostalih autorica, uvelike oslanja na dokumentarni film *RADiONA*, koji je zapravo i prethodio ovom radu, izuzetno je važno detaljno pojasniti njegov sadržaj i tehničku izvedbu. Formalna analiza načina na koji je sniman film važna je i komplementarna sadržajnoj analizi. Opis načina na koji je sniman i montiran film utječe i na analizu samog sadržaja. Stoga će u ovom poglavlju biti pojašnjeno na koji način su odabrane sugovornice intervjuirane u dokumentarnom filmu *RADiONA* te kako su autorice došle do četiri tipa žene u sferi rada. Također, pitanja postavljena u intervjuima čine važnu okosnicu intervjua, odnosno čitavog dokumentarnog filma pa će jedno potpoglavlje biti posvećeno upravo važnosti samih pitanja koja su poslužila kao poticaj intervjuiranim ženama da ispričaju svoju životnu priču. *RADiONA* je svoj ostvaraj dobila u vidu

⁵ Izvješće o ravnopravnosti spolova Svjetskog gospodarskog foruma iz 2019. godine (dostupno na <http://konkurentnost.hr/hrvatska-na-60-mjestu-prema-izvjescu-o-ravnopravnosti-spolova-svjetskog-gospodarskog-foruma/>)

dokumentarnog filma, a film kao takav ima svoje određene zakonitosti i pravila, o tome će više biti govoreno u potpoglavlju *Tehnički opis RADiONA-e*.

U ovom poglavlju dotaknut ćemo se još i važnosti prostora pri obavljanju posla te na samom kraju i o izuzetno važnom procesu u stvaranju svakog filma - montaži.

Na samom početku poglavlja nužno je naglasiti kako su autorice dokumentarnog filma *RADiONA* amaterke u području snimanja, režiranja, montiranja i ostalih srodnih procesa... S nekim od ovih procesa u proizvodnji filma su se susrele po prvi puta. No, njihova težnja i svrha snimanja je bila da kroz prijemčiv medij kao što je dokumentarni film, široj javnosti progovore o problematici odnosa žena i rada na jedan intuitivan način.

Kako bi se publika (posebice žene) mogla što lakše poistovjetiti s tom problematikom odnosa rada i žene, autorice dokumentarnog filma su odlučile intervjuirati žene koje nisu poznate široj javnosti, one nisu žene poznate medijima niti su javne ličnosti. One su sasvim „obične” žene koje žive svoje živote daleko od očiju javnosti, ali unatoč tome imaju što podijeliti s njom. One pripadaju različitoj životnoj dobi, iskustvu, zanimanju, obiteljskom i bračnom statusu - ali ih povezuje jedna zajednička sfera, a to je rad. U radu sudjeluje svaka od njih, ali na svoj jedinstven način. Jedinstven, ali opet zajednički s mnogim drugim ženama koje se kao potencijalne gledateljice *RADiONA-e* mogu prepoznati u njihovim pričama. Sugovornice u intervjuu se nisu libile progovoriti o pozitivnim stranama rada kao i onim negativnim, o kojima se premalo govori u javnosti.

RADiONA se formalno ne može usporediti s profesionalnim TV emisijama, TV priložima ili dokumentarnim filmovima snimljenim i produciranim od strane iskusnih stručnjaka s vrhunskom opremom i tehnologijom. Radiona je nezavisan, samostalan dokumentarni film koji su snimile studentice pomoću posuđene opreme s Odsjeka, sa željom da se u javnom prostoru, kroz ovaj prijemčiv medij kao što je dokumentarni film, progovori o nepravdi koja se čini ženama u sferi rada, u nadi da će pronaći put do gledatelja / gledateljica. Ta, već spomenuta nepravda ima mnogo lica kojih često puta nismo svjesni, niti ih prepoznavamo. Možda *RADiONA* u ovom kontekstu bude jedan mali doprinos u ispravljanju te nepravde i progovaranju o istoj.

4.1. Definiranje 4 tipa žena u sferi rada i odabir sugovornica

Nastojeći obuhvatiti što više zanimanja kojima se žene bave, studentice su došle do četiri tipa žena u sferi rada kojima se bave u *RADiONA*-i:

1. Žena koja se bavi „tipično”⁶ ženskim poslom - poslovi za koje se u društvu podrazumijeva da ih izvršavaju žene i statistike o zapošljavanju to dokazuju (odgajateljice, učiteljice, medicinske sestre, cvjećarke...)
2. Žena koja se bavi „tipično” muškim poslom - žene koje predstavljaju svojevrsan otklon od norme, neobičnost, jer se bave domenom posla koja nije u društvu uobičajena za žene i zbog toga ponekad plijene pozornost okoline
3. Žena na rukovodećoj poziciji
4. Žena domaćica / neplaćeni rad - obavljeni rad koji nije plaćen novcem, stoga se njegova vrijednost umanjuje u društvu te se svrstava pod neplaćeni rad

Utjelovljenje ova četiri tipa žena autorice su pronašle u krugu svojih poznanica, jedino su ženu koja se bavi „tipično” muškim poslom pronašle putem medija. Gospođa Irena se bavi „tipično” muškim poslom, ona posjeduje automehaničarsku radionu u kojoj i sama radi već dugi niz godina te navodi kako „često na osmi mart gostuje u nekoj od emisija”, upravo su i autorice *RADiONA*-e saznale za nju putem jedne emisije i potom su stupile s njom u kontakt. Ona je pedesetjednogodišnja majka i supruga. Činjenica da „ne prođe niti jedan osmi mart”, a da gospođa Irena ne gostuje u nekoj emisiji, pokazuje da ona čini otklon od norme i da zbog svog bivanja ženom u sferi „muškog” posla, odnosno automehaničarskom zanatu, plijeni pozornost javnosti i okoline.

Manuela je predstavnicom žene koja se bavi „tipično” ženskim zanimanjem, ona je dvadesetčetverogodišnja djevojka koja je diplomirana odgojiteljica, a ujedno je aktivna i u svijetu mode - bavi se *modelingom*.

Loredana je predstavnicom žene na rukovodećoj poziciji, ona je žena u četrdesetim godinama, nije se ostvarila kao majka, razvedena je voditeljica marketinškog odjela poznatog trgovačkog centra.

⁶ Pojam «tipično» se koristi sukladno statističkom udjelu muškaraca ili žena u određenim poslovima prema Državnom zavodu za statistiku (dostupno na : https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2017.pdf?fbclid=IwAR0ozbg7aUMsn8ddp25ruTuLTtRnXsbkIjg1Kt6g-bT14eifrbUclbhUNsc)

Ranka je predstavnica žene domaćice, pedesetpetogodišnja majka troje djece, sa završenom Pedagoškom akademijom, nezaposlena i kućanica već dugi niz godina.

Možda se čini subjektivno što su autorice intervjuirale osobe koje donekle poznaju, ali to je bio jedan od načina kako su intervjuirane žene lakše premostile nelagodu od kamera i bile slobodnije izreći svoja iskustva glede rada.

4.2. Pitanja u intervjuima

Budući da je naglasak video priloga *RADiONA* na onome što su žene rekle i podijelile iz svojih životnih iskustava - pitanja postavljena u intervjuima su bila značajna za razvoj pojedinih razgovora. Ona su bila u ulozi poticanja na razgovor, ali se pritom željelo maksimalno dati prostora ženama da one govore. Autoricama je bilo od velike važnosti da pitanjima unaprijed ne kodiraju odgovore, ne navode razmišljanja ispitanica ili da postave pitanja koja daju predvidljive odgovore, već da ona budu svojevrsan okvir unutar kojeg se žene mogu osjećati slobodno iznositi vlastita iskustva i razmišljanja, ali ih istodobno pitanjima usmjeriti na temu o kojoj je riječ.

Sa svakom spomenutom ženom napravljen je jedan intervju koji je započeo pitanjem „Što je za Vas rad?“. Time se odmah evocira tema razgovora koji slijedi, ali i na neki način primorava žene da razmisle o tom pitanju, koje im je, kako i same kažu, rijetko tko postavio. Postavljanjem istog pitanja svim ispitanicama se ujedno može napraviti i svojevrsna usporedba njihovih odgovora, što je također bio jedan od ciljeva autorica. Odgovori su uistinu bili različiti, sukladni njihovim poslovnim pa i životnim okolnostima, preferencijama... Za automehaničarku Irenu rad je usko povezan uz automobile - „Prva asocijacija na rad... Auto! Definitvno auto! Ja kad vidim auto, ja se automatski povežem sa svojim poslom. Jako sam vezana uz svoj posao, u principu cijeli život to živim. Meni se sve veže oko auta, oko tog mog rada i cijela moja familija - sve nam se veže uz nekakve oktane i nekakav benzin i tako neke stvari” (Irena).

„Za mene je rad kada radiš nešto što ti nije samo izvor zarade, već to voliš i uživaš u tome” (Manuela).

Za Loredanu, kao predstavnicu žene na rukovodećoj poziciji, rad ima posve drukčije konotacije u odnosu na Manuelino poimanje - „Jako teško pitanje...velika odgovornost. Moja prva rečenica bila bi velika odgovornost. Velika angažiranost, veliki trud, ulaganje sebe, trošenje sebe. Možda moj odnos prema radu je i negdje iz

moje duboke osobnosti koja je, mogla bih reći, uvjetovana odgojem. No, najprije ono, kako sam i rekla, velika odgovornost, trud, velika borba.”

Ranka, koja se kao nezaposlena domaćica bori s problemom što njezin rad nije vrednovan novcem, svoju plaću vidi u iskazivanju ljubavi: *„Za mene rad predstavlja osnovu za život jer bez rada ne bismo mogli živjeti. Samo je razlika što moj rad nije plaćen novcem, ali je zato plaćen ljubavlju.”*

Već na prvom pitanju vidimo razlike u odgovorima uvjetovane tipom žene u sferi rada, unatoč kvantitativno malom uzorku. Osim pitanja *„Što je za vas rad?”*, isto pitanje svim ispitanicama je bilo i posljednje koje se sastojalo od nekoliko tematski povezanih pitanja – *„Pronalazite li vremena za sebe? Kako provodite slobodno vrijeme? Imate li hobije? Pronalazite li vremena za njih?”*

Pored spomenutih istih pitanja postavljenih svim ženama, za svaku predstavnicu pojedine sfere rada (žena koja se bavi „tipično” ženskim poslom, žena koja se bavi „tipično” muškim poslom, žena na rukovodećoj poziciji i žena domaćica / neplaćeni rad) osmišljen je individualizirani korpus pitanja. Tim se pitanjima nastojalo obuhvatiti problematiku s kojom se te žene susreću, težilo se osvjestiti te problematične, nepravedne momente u odnosu žene i rada.

U slučaju Manuele, odgovornice i modela, koja je predstavica „tipično” ženskog zanimanja, pitanjima se nastojalo progovoriti o problematici realnog radnog vremena i koliko ono traje, problem objektivizacije žena, šovinizam....

Kod automehaničarke Irene, pokušalo se doznati susreće li se s predrasudama, diskriminacijom od strane muškaraca, ali i od strane žena. Tijekom njenog intervjua nastojalo se saznati koje su poteškoće bivanja ženom u „muškoj” sferi posla.

Pitanja postavljena Loredani, utjelovljenju tipa žene na rukovodećoj poziciji, nastojala su približiti efekt *staklenog stropa*⁷ na životnom primjeru, problematika (ne) bivanja majkom u poslovnom svijetu te kako šovinizam i seksizam „izgledaju” u stvarnom životu...

Četvrti tip žene u sferi rada, žena domaćica / neplaćeni rad, javnosti je pojašnjen pomoću Rankinog životnog iskustva. *RADiONA* se u razgovoru s njom dotakla problematike rada koji se ne vrednuje novcem niti kojim se „zaslužuje” mirovina te

⁷ „Oblik diskriminacije na radnom mjestu, a koristi se kako bi se imenovala situacija u kojoj se kvalificiranim i sposobnim ženama onemogućava napredovanje u tvrtki, u kojoj muškarci stoga dominiraju na visokim položajima. Riječ *ceiling* (eng.strop) u izrazu implicira da postoji određena granica u hijerarhijskom napredovanju iznad koje je osobi (u ovom slučaju ženi) onemogućeno uspinjanje, neovisno o kvalificiranosti“ (Jergovski 2007: 404)

dolazi li kod žena domaćica do inferiornog osjećaja u odnosu na druge žene koje privređuju.

U tom intervjuu sa ženama *RADiONA* se dotakla još brojnih drugih tema i problematika, no ovaj sažetak predstavlja samo neke od njih.

Temeljem dobivenih odgovora i ispričanih iskustava ispitanica, vidimo da sva ona spomenuta problematika dobiva svoje obličje u svakodnevici žena. U ovom slučaju su intervjuirane samo četiri žene, no jasno je da i mnoge druge žene doživljavaju nepravdu na svojim radnim mjestima, a da nje nisu možda niti svjesne. *RADiONA* je samo jedan od načina kako osvijestiti ovu aktualnu problematiku u svakodnevnom životu.

4.3. Tehnički opis *RADiONA*-e

RADiONA je dokumentarni film koji kao takav ima svoju tehničku stranu koja će biti pojašnjena kroz ovo potpoglavlje. Čitav film snimao se posuđenom opremom s Odsjeka i u svojoj konačnici je to dokumentarni film u trajanju od 43 minute temeljen na intervjuima s četiri različite žene. Autoricama se činio primjeren način snimanja iz poluprofila s rakursom na razini očiju u bližem planu i sa snimanjem detalja (Crnković, Lukanović 2013). Direktno gledanje u kameru kod gledatelja, ali i kod osobe koja gleda u kameru, tj. koja je snimana, izaziva određenu nelagodu. To je posebice izraženo kod spomenutih, intervjuiranih žena koje nisu profesionalne glumice, niti osobe iz javnog života te samim time nisu niti navikle na prisutnost kamere. Izravno gledanje u kameru bi im zasigurno prouzročilo tremu te ne bi bile toliko otvorene i opušteno. Stoga ih je jedna od autorica intervjuirala, koristeći spomenute korpuse pitanja, ponaosob svaku ženu, pritom se trudeći stvoriti opušteno atmosferu. Cijelo vrijeme ih je snimala jedna statična kamera iz poluprofila u bližem planu, a drugom kamerom su ostale autorice snimale detalje. Detalje iz prostora koji su se činili zanimljivim i značajnim, kao što je to na primjer bilo u slučaju s automehaničarkom Irenom. Ona u svojoj radionici ima prepun zid raznih priznanja svog rada, potvrda o stručnosti i usavršavanju... Dok se u kadru prikazuje taj zid, ona govori o tome kako su klijenti često sumnjičavi prema njenoj stručnosti jer je žena u automehaničarskoj radionici te je nerijetko zamole da pošalje svog muškog kolegu. Kod domaćice Ranke su snimale stol prepun slastica, kave, sokova i čisto, netom oprano

sude, dok je Ranka pričala o tome kako živi u provincijskom mjestu gdje se susjedi ne najavljuju prilikom posjeta te zbog toga kuću valja uvijek držati čistom i urednom. Također, autorice su prilikom snimanja nastojale uhvatiti i neke mimike, geste kod ispitanica kako bi osnažile ili dodatno ukazale na ono o čemu su govorile.

4.4. Važnost prostora

Svaka od intervjuiranih žena je snimana u karakterističnom prostoru vezanom za njen posao. Prostor u kojem borave tijekom svog rada utječe na njih, kao što one utječu na prostor - Lefebvre će za prostor reći da je on „aktivan rezultat ljudi” (Lefebvre 1992: 31). Prostor kao takav se do druge polovice dvadesetog stoljeća nije posebno razmatrao na teorijskoj razini, sve do takozvanog prostornog obrata kada se prostoru daje važnost. O prostoru se počinje razmišljati kao aktivnom sudioniku u kreiranju naših društvenih odnosa, stvarnosti i življenja. O teoriji prostornosti mnogo su pisali, već spomenuti, Henri Lefebvre i Edward Soja koji je dodatno razradio Lefebvrovu teoriju.

U *RADiONA*-i je tako Irena snimana u svojoj automehaničarskoj radioni u kojoj nema kalendara s fotografijama nagih žena, što je vidljiv utjecaj žene na prostor, budući da u automehaničarskim radionama nije rijetkost vidjeti takve kalendare. Na njenom kalendaru su fotografije njene obitelji. Loredana je snimana u uredu iz kojeg obavlja svoje poslove, ured se po ničemu ne ističe osim po činjenici da je smješten na najvišem katu trgovačkog centra. Pristup upravi imaju samo zaposlenici ili osobe pozvane od strane uprave.

Odgojiteljica i model, Manuela, snimana je u svom dnevnom boravku. Budući da se kao odgojiteljica bavi djecom, zbog zaštite identiteta djece koja su u njezinoj vrtićkoj grupi, nju jedinu nismo snimali na njenom poslu. U vrijeme snimanja *RADiONA*-e nije imala niti dogovorene angažmane kao model pa je nismo mogli snimati niti na tom poslu.

Ranka je snimljena u svom domu koji je za nju od velike važnosti kako i sama navodi: „*Moj dom je moj radni prostor, on je meni sve. Tu sam 24 sata. (...). Djecu sam odgajala i cijeli teren kuće je bio na meni. Ja često kažem da živim po narodnim poslovicama i tako sam učila i moju djecu i svaka je narodna poslovice zaista istinita, a u mom životu pogotovo. Jer se kaže da tri čoške kuće, mi kažemo čoške za kantune, stoje na ženi, ali iskreno ću vam reći, a to bi vam i potvrdio moj suprug, da u mojoj*

kuće sve četiri čoške stoje na meni. Bez imalo preuveličavanja. Moj dom je meni moja oaza rada i mira i sreće”.

Snimanje intervjuiranih žena u prostorima specifičnim za njihov posao ili u prostoru koji je njima od velike važnosti bilo je iznimno važno u procesu stvaranja *RADiONA*-e, jer se time gledateljima / gledateljicama dodatno približuje stvarnost i svakodnevice tih žena. Zbog važnosti prostora u procesu snimanja, autorice su otišle i u drugi grad, samo kako bi snimile automehaničarku Irenu u njenom „prirodnom habitusu”. Učinak nipošto ne bi bio isti da su žene bile intervjuirane u nekom neutralnom prostoru poput studija ili slično.

Nakon analize odabira sugovornica, analize samih pitanja, odabira načina i kuta snimanja te samog procesa snimanja slijedi izuzetno važan proces montaže, koji je ujedno bio i posljednji proces u stvaranju dokumentarnog filma *RADiONA*. Montaža daje važan obol cijeloj priči i zato slijedi potpoglavlje o montaži naslovljeno po poglavlju knjige Dušana Stojanovića.

4.5 Montaža caruje⁸

Montaža je važan proces u proizvodnji filma bilo kojeg roda pa tako i dokumentarnog. Montaža nije tek puklo sklapanje snimljenih kadrova kroz nizanje istih, već vještina kreiranja smislene cijeline od snimljenih dijelova (Petrić, 1970).

Uloženo je mnogo razmišljanja i diskusije kako bi u konačnici trebao izgledati dokumentarni film *RADiONA*, kako da isti čini smislenu, zanimljivu cijelinu unatoč višesatnom snimljenom materijalu. Za autorice je ovo bio izuzetno zahtjevan i dugotrajan proces iz više razloga: prvi puta su se susretale sa samim procesom montaže, zbog tehničke naravi samog procesa, ali i zbog svjesnosti kakvu moć ima sama montaža na konačan ishod.

U montaži se krije moć, ali i „slatki nemir” (Krivak prema Godard 2009: 44). Nemir sastavljen od dvojbi - što ostaviti, što izrezati, uhvatiti ključne momente... Umijeće je, ali istodobno i odgovornost, od višesatnog materijala napraviti film koji će sažeti sve ono što je snimljeno, ali pritom mora biti i dalje gledateljima / gledateljicama jasno o čemu se govori.

Kroz montažu autor „priča svoje navlastite priče” (Krivak 2009: 44).

⁸ implikacija na poglavlje u knjizi *Teorija filma*, autora Stojanovića

Autorice *RADiONA*-e su od višesatnog materijala napravile dokumentarni film u trajanju od 43 minute, pritom nastojeći da gledateljima / gledateljicama bude jasna tema i problematika, a opet da mogu dovoljno dugo zadržati koncentraciju. Time su od stvarnih, životnih priča intervjuiranih žena napravile novu, (na)vlastitu priču sastavljenu od više različitih.

Filmologinja Etami Borjan ističe kako „svesti film na puko reproduktivno oruđe znači nijekati njegove umjetničke kvalitete. Sasvim je jasno da prikaz autora koji je stvorio film nosi tragove njegove subjektivnosti, što se vidi u strukturi kadrova, izboru rakursa i planova, izoštrivosti fotografije i slično” (Borjan 2013: 22).). Autorice nisu samo nizale snimljenje kadrove i sastavile ih u jednu cijelinu, već su poštovale umjetničke kvalitete filma, što se vidi u odabiru i izgledu kadrova, planova, rakursa- o čemu je više rečeno u prethodnim potpoglavljima.

Na početku životne priče svake od žena, u kadru je ispisan jedno od krucijalnih pitanja koja u sebi kriju višeslojnu problematiku o kojoj je riječ - Koliko uistinu traje radno vrijeme? Smatra li se rad radom samo ako je plaćen? Jesu li prilike u poslovnom svijetu jednake za žene i muškarce? Je li žena smatrana dovoljno kompetentnom za obavljanje „tipično” muških poslova? Nakon ispisanog pitanja, slijede njihove životne priče koje su isprepletene s poslovnim. Kroz te priče, možemo reći ispovijesti, autorice su nastojale “uhvatiti” problematiku koju žele posvjestiti u javnosti, zanimljivosti iz njihovih života, savjete, misli... Time su se autorice vodile prilikom odabira snimljenih kadrova i sklapanja nove cijeline, nove priče. Autorice su prije početka samih snimanja osmislile korpus individualiziranih pitanja za pojedinu ženu, što je detaljno opisano u potpoglavlju *Pitanja u intervjuiima*, to je pripomoglo da njihove ispovjesti budu strukturirane i da imaju određenu nit vodilju, što je donekle olakšalo montažu. Budući da su autorice zajedno prošle sve faze stvaranja *RADiONA*-e, od početka stvaranja idejnog projekta, pa do završnog procesa kreiranja filma-montaže, imale su zajedničku viziju i znale su što žele postići s ovim dokumentarnim filmom. Ta činjenica je olakšala odabir snimljenog materijala koji je sklopljen u spomenuti dokumentarni film.

Iako se kroz dokumentarni film nastojalo da žene same pričaju svoja iskustva i doživljaje o sferi rada te da se upliv autorica svede na minimum, ponekad se u kadru čuje i pitanje koje postavlja jedna od autorica, ali to je samo u slučajevima kada su žene dale izravne odgovore na pitanja, bez konteksta, što bi gledatelju / gledateljici otežalo razumijevanje. Tragovi subjektivnosti, kako reče Borjan, vide se u nekim dodanim detaljima poput snimke samih autorica na početku dokumentarnog filma. U

kadru se prikazuju autorice kako planiraju snimanje, dogovaraju se, smiju, piju kavu... Preko te snimke u roli je ispisano kratko objašnjenje same *RADiONA*-e i kratak povijesni pregled. Subjektivnost se nazire i kroz ubačene kadrove dok ispitanice pričaju, odgovaraju na postavljena pitanja.

Što se tiče glazbe, ona je korištena samo na kraju dokumentarnog filma *RADiONA*, dok se u roli ispisuju zahvale. Pjesma koja svira na kraju video priloga nije slučajna, već pomno odabrana zbog njezinog teksta, budući da se tematski nadovezuje na problematiku kojom se bavi sam film. Radi se o pjesmi *Etikete* u izvedbi Sassje i Remi⁹, bosansko-hrvatskog dueta sastavljenog od renomiranih glazbenica koje se ne usuđavaju progovoriti, na njima svojstven način, o nepravdi koja se događa u našem društvu. Tako su kroz ovu pjesmu *Etikete* progovorile upravo o šovinističkom odnosu muškaraca prema ženama, o stereotipnom gledanju na žene, kao i o mnogostrukoj problematici odnosa žene i rada. Time su autorice dokumentarnog filma ujedno nastojale pokazati aktualnost ove problematike, budući da se i druge umjetnosti, poput glazbe, bave njome.

5) Rasprava o formi

Nakon detaljnije sadržajne i tehničke analize dokumentarnog filma *RADiONA* u prethodnom poglavlju valja opravdati temeljem čega se *RADiONA* uopće može svrstati u dokumentarni film. U ovom poglavlju reći ćemo nešto više o samom pojmu dokumentarnog filma, o problematici definiranja istog, kao i o upitnoj objektivnosti dokumentarnog filma općenito.

5.1. Općenito o dokumentarnom filmu

Riječ film u današnje doba je uvriježen naziv za filmsko djelo kao i filmsku vrpcu, a ponekad i kao naziv filmske umjetnosti. Opće prihvaćena definicija filma jest da je „film fotografski i fonografski zapis izvanjskog svijeta” (Peterlić, 2018: 44)

⁹ Pjesma se u cijelosti može poslušati na linku:
<https://www.youtube.com/watch?v=AbY3unjo7eg>

Film kao umjetnost je od svojih početaka izazivao brojne polemike. Rapidan razvoj filmske industrije i kinematografije pospješio je film kao medij te on postaje izrazito popularan i lako dostupan širokoj javnosti. Postoje različiti filmski rodovi, a najopćenitija podjela je na dokumentarni, igrani i eksperimentalni film. Intencija ovog rada nije baviti se filmskim rodovima i značajkama istih, već pružiti svojevrsan kontekst dokumentarnog filma za bolje razumijevanje dokumentarnog filma *RADiONA* koji je od velike važnosti za ovaj pisani rad, kao i ostale diplomske radove koji se referiraju na *RADiONA*-u. Smatram da *RADiONA*, iako amaterski snimljena i montirana, zadovoljava određene značajke dokumentarnog filma te ga se može svrstati u taj filmski rod, što ću pokušati dokazati u ovom poglavlju.

Prema *Filmskom leksikonu* dokumentarni film pripada filmskom rodu za koji je karakteristično da nastoji zabilježiti događanja iz realnog života, pritom se služeći brojnim mogućnostima filma (Kragić B., Gilić N., 2003).

Kada govorimo o nekim tehničkim karakteristikama dokumentarnog filma, oslanjajući se na značajnog hrvatskog filmologa, redatelja i enciklopedistu Antu Peterlića, u dokumentarnom ne postoje glumci, već se snimaju i bilježe uobičajene radnje koje čine ljudi u različitim dijelovima života, a to je jedno od osnovnih obilježja koje razlikuje dokumentarni film od igranog filma (Peterlić, 2018). Kako je već spomenuto u *RADiONA*-i nema glumaca / glumica, već su tu prisutne stvarne, “obične” žene različite životne dobi koje u pojedinačnim intervjuima govore o svojim poslovnim putevima i problemima s kojima su se na njemu susretale- čime je zadovoljeno spomenuto obilježje dokumentarnog filma.

Također, za dokumentarni film je karakteristično da ima rjeđe kadrove te da postoji svojevrsan komentar autora / autorice ili redatelja / redateljice (Peterlić, 2018). *RADiONA* je s tehničke strane snimljena vrlo jednostavno i s rijetkim kadrovima i promjenama istih: jedna statična kamera i druga pomična koja nastoji uhvatiti detalje. Prilikom montaže, uglavnom su korištene snimke statične kamere, dok su snimke pomične kamere ubačene kako bi razbile monotoniju u izgledu kadra. Komentari autorica dodani su kroz ubačene kadrove koji se mogu interpretirati na mnoštvo načina, ovisno o predispozicijama gledatelja / gledateljica. Sav naglasak, sva težina dokumentarnog filma *RADiONA* počiva u onome što žene govore. Time je zadovoljena i druga spomenuta karakteristika dokumentarnog filma, prema Peterliću.

U ovome potpoglavlju, uz navode iz stručne literature, dane su neke od tehničkih karakteristika dokumentarnog filma te su pruženi primjeri iz *RADiONA-e* koji zadovoljavaju te karakteristike. Smatram da to potkrepljuje tvrdnju da *RADiONA* ima određeni legitimitet svrstati se u rod dokumentarnog filma. Naredno poglavlje bavit će se problematikom samog definiranja dokumentarnog filma kao i pitanjem objektivnosti svakog dokumentarnog filma.

5.2. Problematika definiranja dokumentarnog filma i pitanje objektivnosti

Osim spomenutih tehničkih karakteristika dokumentarnog filma, problem se pojavljuje u samom definiranju dokumentarnog filma kao takvog. U ovom poglavlju bit će predstavljen pokušaj definiranja dokumentarnog filma prema autoru Billu Nicholsu te primjeri iz *RADiONA-e* koji potkrepljuju razloge zašto se ista može smatrati dokumentarnim filmom. To je važno za legitimitet samog dokumentarnog filma, čitavog projekta, ostalih diplomskih radova koji se oslanjaju na dokumentarni film *RADiONA* pa tako i za ovaj diplomski rad.

Bill Nichols, poznati je američki filmski kritičar i teoretičar filma, svoj je legitimitet u znanstvenim krugovima stekao baveći se upravo dokumentarnim filmom. Nichols i sam navodi kako taj filmski rod nikada nije imao preciznu, jednoznačnu definiciju. On polazi od definicije da je dokumentarni film *kreativni tretman realnosti*¹⁰, kako ga je 1930-ih definirao jedan od pionirskih filmologa John Grierson. Nichols razrađuje tri uobičajene pretpostavke o dokumentarnom filmu i dopunjuje ih svojom interpretacijom:

- 1) *Dokumentarni filmovi su o realnosti; oni se rade o nečemu što se uistinu dogodilo*¹¹

Nichols ističe kako valja uzeti u obzir da se i brojni igrani filmovi referiraju upravo na stvarne događaje. On dopunjuje tu uobičajenu pretpostavku i nudi definiciju koja kaže da „dokumentarni filmovi govore o stvarnim situacijama ili događajima te ističu

¹⁰ „*creative treatment of actuality*”

¹¹ „*Documentaries are about reality; they're about something that actually happened*” (Nichols 2010: 7)

poznate činjenice; pritom ne predstavljajući nove i nepoznate”.¹²

Tako i u *RADiONA*-i intervjuirane žene pričaju svoje stvarne životne situacije i događaje koji su se uistinu zbili. One nemaju razloga niti povoda izmišljati ili se samo referirati na nečije tuđe životne priče. Tijekom intervjua o njihovim životnim pričama, poseban naglasak stavljen je na pojam rada, budući da je to tema *RADiONA*-e. U njihovim iskazima nismo čuli nikakve nove, revolucionarne podatke ili činjenice. Sve su to javnosti poznati problemi i podaci, ali je težina u tome što su one javno odlučile progovoriti o problematici odnosa žene i rada, ne bi li time pozitivno utjecale na žene (a i muškarce) koji će potencijalno gledati taj dokumentarni film. Podizanje svijesti o određenim problemima može dovesti do promjena i to je svrha *RADiONA*-e.

2) *Dokumentarni filmovi su o stvarnim ljudima*¹³

Iako je ova tvrdnja validna, njoj je također potrebna korekcija budući da brojni igrani filmovi prikazuju stvarne ljude ili se bave životima stvarnih ljudi. Važna razlika je u tome što te prikazivane ljude glume školovani glumci. Iako se glumci pripremaju za ulogu te osobe, oni nikada u potpunosti ne mogu „preslikati” glumljenu osobu sa svim njezinim ekspresijama, mimikama, osobinama i karakterom općenito. Stoga, Nichols nudi primjereniju definiciju koja kaže da su „dokumentarni filmovi o stvarnim osobama koje ne igraju ulogu, već predstavljaju sami sebe”.¹⁴

Tako je i u *RADiONA*-i. U njoj žene pričaju svoje vlastite životne priče, dakle, nisu prepričavale tuđa iskustva, niti su se referirale na nešto što su čule od svojih prijateljica ili članica obitelji. One su temeljem postavljenih pitanja iznosile ono što su proživjele, pritom odlučujući koliko žele eksponirati sebe te koliko žele biti iskrene i otvorene po pitanju nepravde ili diskriminacije koju su doživjele u sferi rada. Prije samog snimanja, autorice dokumentarnog filma nisu sa sugovornicama uvježbavale kako će intervju teći, niti su unaprijed dogovarale odgovore, kao ni način kako će nešto izreći. No, valja podsjetiti kako kamera uzrokuje određene nelagode kod ljudi i

¹² „Documentary films speak about actual situations or events and honor known facts; they do not introduce new, unverifiable ones” (Nichols 2010: 7)

¹³ “Documentaries are about real people”. (Nichols 2010: 8)

¹⁴ „Documentaries are about real people who do not play or perform roles”. (Nichols 2010:8)

narušava potpunu iskrenost između osobe koja intervjuira i intervjuirane osobe. Ta nelagoda utječe i na način reprezentacije osobe koja je ispred kamere, to ne mora nužno biti nelagoda koja uzrokuje psiho-fizičke probleme, kao što je to kod nekih osoba, ali određena doza nelagode postoji, iako je možda nismo potpuno svjesni. Kako bi u nekoj mjeri ublažile tu nelagodu kod intervjuiranih žena, autorice su odlučile da žene prilikom intervjua ne gledaju direktno u kameru, već u jednu od autorica koja ih je intervjuirala. Time se do neke mjere kod ispitanica postigao osjećaj da vode neformalan razgovor o njima dobro poznatoj tematici u kojoj nema točnih i netočnih odgovora, već samo njihova iskustva, razmišljanja i doživljaji njihovog rada i sfere rada općenito. Više o tome piše u poglavlju *Analiza RADiONA-e*.

3) *Dokumentarni filmovi pričaju priče o onome što se uistinu dogodilo u stvarnom svijetu*¹⁵

Kod ove uobičajne pretpostavke o dokumentarnom filmu, Nichols postavlja veoma bazično pitanje koje navodi na razmišljanje - Kada dokumentarni film priča određenu priču, čija je to priča? Autorova / autoričina ili osobe čija je priča? Je li ta priča uistinu u potpunosti proizašla iz stvarnih događaja, stvarnih priča ili je to ipak u nekoj mjeri rad autora / autorice iako je temeljen na stvarnim događajima? (Nichols, 2010:10). Unatoč težnji autorica da budu maksimalno objektivne i da omoguće ženama da pričaju svoje priče i da *RADiONA* bude samo medij koji prenosi njihova životna iskustva u području rada široj javnosti, valja biti iskren i priznati da potpuna objektivnost u filmskom svijetu ne postoji, osim možda kod snimanja tzv. skrivenim kamerama, no, to je tema za sebe. Kod ove rasprave o objektivnosti dokumentarnog filma, valjda spomenuti kako „ne postoji ‘nevina kamera’, ona nikad nije samo pasivno reproduktivno oruđe, nego je i ‘stroj za lingvističke, izražajne, ideološke izbore’ “ (Borjan prema Nepoti 2013:22). O autoru / autorici ovisi kako će taj „stroj” iskoristiti. Hoće li tim „strojem” gledateljima što vjernije dočarati, prepričati ono što je kamera snimila, ili će taj stroj iskoristiti u korist propagiranja svojih ideologija, razmišljanja ili vjerovanja.

Uobičajeno je od dokumentarnih filmova očekivati edukacijsku komponentu. Tijekom povijesti u društvu se stvorila svojevrsna uvriježenost da dokumentarni filmovi „rasvjetljaju”, objašnjavaju, preispituju određene teme, pojave ili događaje u društvu

¹⁵ „Documentaries tell stories about what happens in the real world” (Nichols 2010:10)

ili prirodi koja nas okružuje. Pogledamo li dokumentarne filmove snimljene u skorije vrijeme (npr. aktualni dokumentarni film McMillion...), mnogi od njih su izazvali medijsku pozornost, samim time i veliku gledanost, upravo s parolom da baš ti dokumentarci „otkrivaju pravu istinu”.

Iako je osnovna težnja dokumentarca (ili bi barem trebala biti) što više približiti gledatelju stvarnost - ta stvarnost se dovodi u pitanje kada uzmemo u obzir upliv autora / autorice u samo stvaranje dokumentarnog filma. Svaki dokumentarni film je nastao zahvaljujući nekom autoru / autorici ili skupini istih. Dokumentarac ne postoji nikada sam po sebi, on je uvijek nečiji proizvod. Sama ta činjenica nam pokazuje da ne postoji potpuno objektivni dokumentarni film, jer ne postoji niti potpuno objektivni autor / autorica. Zdravorazumski se postavlja pitanje kako se dokumentarni film može nazivati dokumentarnim ukoliko je on editiran, montiran gotovo jednako kao i bilo koji igrani, fikcionalni film? O objektivnosti dokumentarnog filma mnogo se raspravljalo kroz povijest, ali se raspravlja i danas. Jedan od renomiranih autora koji preispituje objektivnost dokumentarnog filma jest Michael Renov koji u svom djelu *Theorizing Documentary* tvrdi kako: “Činjenica da takva vrsta filma polazi od već postojeće zbilje, koju treba samo zabilježiti, pridonijela je naivnom shvaćanju dokumentarnog filma kao istinitijeg i realnijeg od fikcionalnog. Dokumentarni filmovi su naizgled objektivno i istinito svjedočanstvo proizašlo iz stvarnog života, ali su istodobno konstrukt ideološki, rodno, kulturološki i povijesno određena subjekta” (Renov, 1993: 25). Ovaj citat potvrđuje kako je objektivnost dokumentarnog filma tek puki privid te da nije lišen subjektivnosti autora. Koja je onda svrha dokumentarnih filmova?

Unatoč raspravama o objektivnosti i istinitosti dokumentarnog filma, dokumentarni film kao takav ipak ima svoju važnost i ulogu, kako u filmskom svijetu, tako i u našoj svakodnevici. Dokumentarni film nije samo prijetvoran, prikriven igrani film, već on ima svoje karakteristike i odrednice. „Zanimljivost dokumentarnog filma leži upravo u njegovoj dvostrukoj naravi. On ujedinjuje dvije na prvi pogled nekompatibilne strane: kriterij objektivnosti i vjerodostojnosti...” (Borjan 2013: 20).

Iako je dokumentarni film *RADiONA* osmišljen tako da žene pričaju svoje životne priče, sam koncept snimanja i odabir pitanja tijekom intervjua sugerira da je svaki taj pojedini intervju, od kojeg je *RADiONA* sastavljena, u nekoj mjeri bio kodiran i osmišljen kroz pitanja, način snimanja, proces montaže.... Temeljem ove problematike autorstva i objektivnosti, Nichols kaže kako je „priča o kojoj

dokumentarni film govori prvenstveno plauzibilna reprezentacija onoga što se dogodilo, a ne imaginacijska interpretacija onoga što se moglo dogoditi”.¹⁶

Intencija ovog poglavlja nije dokazati kako je ovaj dokumentarni film *RADiONA* potpuno lišen svake subjektivnosti, već objasniti okolnosti i svrhu koja je dovela do snimanja istog. A svrha je bila na jednostavan, neakademski način progovoriti o slojevitosti problematike odnosa žene i rada koji će širokoj masi biti razumljiv - dokumentarni film je jedan od načina kojim se *RADiONA* služila. Temeljem odrednica dokumentarnog filma prema Nicholšu i potvrdom istih u samom ostvaraju *RADiONA*-e, usuđujem se reći da spomenuta *RADiONA* zaslužuje titulu dokumentarnog filma.

Autorice je na snimanje spomenutog uratka nagnala iskrena želja da se o ovoj tematici progovori u široj javnosti, temeljem znanja i vještina koje su stekle tijekom svog studiranja na kolegijima koji se bave ovom problematikom. Učinile su to bez idealiziranih i nerealnih ciljeva da će ovaj dokumentarni film u potpunosti promijeniti svijet medija ili „otkriti pravu istinu”. *RADiONA* želi gledateljima / gledateljicama otkriti one istine s kojima se mnoge žene susreću svakoga dana na svojim poslovima, a da su pred tim istinama slijepe ili ih ne vide jasno. Kako navodi hrvatski teoretičar filma Ljubiša Prica u svom djelu: „Tvrđnje iz dokumentarnog filma imaju kontekst u stvarnome svijetu” (Prica, 2016: 67). Težnja čitave *RADiONA*-e jest upravo da se putem životnih priča sasvim „običnih” žena, mnoge druge žene iz „stvarnog svijeta” mogu poistovjetiti i da mogu prepoznati barem djelić svog života u njihovim pričama, možemo čak reći ispovijestima. Bez osvješćivanja problema, teško će doći do ikakvih pozitivnih promjena.

¹⁶ „To the extent a documentary tells a story, the story is a plausible representation of what happened rather than an imaginative interpretation of what might have happened.” (Nichols, 2010:11)

6) Zaključak

Unatoč raspravi oko samog definiranja dokumentarnog filma, kao i o preispitivanju objektivnosti tog filmskog roda, *RADiONA*-u temeljem njenih značajki možemo svrstati u dokumentarne filmove, ali valja uzeti u obzir i njezine manjkavosti. Manjkavosti poput amaterskog iskustva samih autorica, što je posebice vidljivo u procesu snimanja i montaže. Nedostatak je zasigurno i vrlo malen kvantitativan uzorak ispitanih žena, svega četiri. To dovodi do problema da se ne može statistički govoriti o ovoj problematici odnosa rada i žene, niti se mogu iznositi neki relevantni podaci i zaključci. Međutim, ovaj je dokumentarni film zasigurno odškrinuo vrata iza kojih u tami čuče problemi diskriminacije, segregacije, šovinizma, tradicionalnog patrijarhata, kulturološki uvriježenih rodnih uloga i brojnih drugih...

RADiONA kao studentski istraživački projekt, koji je poprimio formu nezavisnog dokumentarnog filma, ne može konkurirati profesionalnim TV emisijama ili dokumentarnim filmovima, niti može ispraviti nepravdu i neravnopravnost spolova u medijima, ali možda je upravo moć *RADiONA-e* u njezinoj neovisnosti i samostalnosti, u mladenačkom elanu njezinih autorica. Kreativna sloboda prilikom stvaranja *RADiONA-e* je omogućila da autorice kroz formu umjetničkog, ali ipak dokumentarnog filma progovore o nepravdi te da istaknu ono važno što se u medijima često ne prikazuje. *RADiONA* je ujedno pružila priliku da subjektivne priče ovih žena budu ispričane kroz „objektivan” medij kao što je kamera.

Dokumentarni film *RADiONA* je polučio još jedan skroman uspjeh time što je bio prepoznat od Hrvatske udruge poslovnih žena *Krug* - ogranak Rijeka te je bio predstavljen na njihovoj ovogodišnjoj konferenciji, a autorice *RADiONA-e* su vodile panel-raspravu sa sudionicama konferencije upravo na temu kompleksnog i problematičnog odnosa žene i rada. Predstavljanje *RADiONA-e* je zakazano i na jednoj lokalnoj radio postaji ove jeseni.

Sve su to mali, ali istovremeno veliki koraci koji pospješuju osviještenost društva, posebice žena, o ovoj problematici što je bio i cilj *RADiONA-e*. O tome svjedoči i zahvala jedne od intervjuiranih žena, koja je nekoliko dana nakon snimanja poslala poruku autoricama u kojoj je pisalo: „Još uvijek razmišljam o temi o kojoj smo razgovarale i što sam sve još mogla izreći. Baš ste me zatekle, mislim da sam čak naučila nešto novo o sebi temeljem našeg razgovora.” Autorice *RADiONA-e*, kada su

kretale u cijelu ovu priču, maštale su o tome da ovaj projekt postane svojevrsna platforma za raspravljanje, ali i djelovanje u ovoj problematičnoj sferi rada i žene. Jednim dijelom su u tome uspjele, inicirale su male impulse koji mogu promijeniti živote „običnih” žena.

Dokumentarni film *RADiONA* završava kadrovima u kojima se pojavljuju žene koje nisu bile intervjuirane, kao i same autorice filma. Žene različite dobi, zanimanja, interesa, obiteljskog statusa... Snimljene su u bližem planu kako izgovaraju rečenicu „*I ja sam RADiONA!*” Time se željelo osvijestiti da je *RADiONA* puno šira priča od ove četiri ispitane žene, šira priča od samog dokumentarnog filma. Svaka od nas žena se može, barem donekle, poistovjetiti s problematikom o kojoj *RADiONA* progovara.

Zadnja osoba koja izgovara rečenicu „*I ja ću biti RADiONA!*” jest djevojčica koja predstavlja budućnost te ujedno predstavlja i sve one koje tek trebaju ući u sferu rada. Kada se to dogodi, nadajmo se da će to biti barem malo pravednija sfera na koju nećemo morati čekati 99,5 godina, kako pokazuju neka predviđanja.

I ja sam RADiONA!

7) Popis literature

Borjan E. (2013). *Drugi na filmu - Etnografski film i autohtono filmsko stvaralaštvo*, Hrvatski filmski savez, Zagreb

Crnković I., Lukanović M. (2013). *Video*. Grafička škola u Zagrebu, Zagreb

Galić, B. (2002). Moć i rod. *Revija za sociologiju*, 33 (3-4), 225-238.
(Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/25905>, posjećeno 15.6.2020.)

Jergovski, A. (2010). *Stakleni strop. Granice u napredovanju žena na radnom mjestu*. Obnovljeni život, vol. 65(3)

Lefebvre, H. (1992). *The production of Space*, Oxford and Cambridge: Blackwell

Lubina, T. i Brkić Klimpak, I. (2014). RODNI STEREOTIPI: OBJEKTIVIZACIJA ŽENSKOG LIKA U MEDIJIMA. *Pravni vjesnik*, 30 (2), 231-232.
(Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/130938>, posjećeno 17.6.2020)

Kragić B., Gilić N. (2003). *Filmski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

Krivak M. (2009). *Film... Politika... Subverzija?* . Hrvatski filmski savez, Zagreb

Kosanović, S. (2008). Suvremene muško-ženske konstrukcije u američkim televizijskim serijama *Seks i grad*, *Kućanice* i *Vatreni dečki*. *Medijska istraživanja*, 14 (2), 87-102.
(Preuzeto s: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=49656 , posjećeno 20.6.2020.)

Milivojević S. (2004). Žene i mediji. Strategije isključivanja, u: *Genero* (posebno izdanje *Žene i mediji*), Centar za ženske studije, Beograd

Nestić, D. (2007). *Differing Characteristics or Differing Rewards: What is Behind the Gender Wage Gap in Croatia*. Ekonomski institut, Zagreb

Nichols, B. (2010). *Introduction on Documentary*. Second Edition- Indiana University Press

Nepoti, R. (1988). *Storia del documentario*. Patron Editore, Bologna

Renov, M. (1993). *Theorizing documentary*. Routledge, London, New York

Peterlić, A. (2018). *Osnove teorije filma*. Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Prica, Lj. (2016). *Film kao medij filozofskog mišljenja*. Naklada Jurčić, Zagreb

Petrić, V. (1970). *Razvoj filmskih vrsta: kako se razvijao film*. Umetnička akademija u Beogradu, Beograd

Sever, I. i Andraković, A. (2013). Žena na javnoj televiziji - Slučaj informativnih emisija In medias res i Otvoreno. *Nova prisutnost*, XI (1), 5-21. (Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/98583>, posjećeno 10.6.2020.)

Stojanović D., (1978). *Teorija filma*. Nolit, Beograd

Šego, J. (2010). Taj agresivni reklamnokulturni svijet, u: Danijel LABAŠ (ur.), *Mediji i društvena odgovornost*. Hrvatski studiji, Zagreb

Izvori:

1) Video prilog *RADiONA*

2) Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2017). Statistička izvješća.

Zagreb:

https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2017.pdf?fbclid=IwAR0ozbg7aUMsn8ddp25ruTuLTtRnXsbkIjg1Kt6g-bT14eifrbUclbhUNsc

(posjećeno 20.6.2020.)

3) Izvješće o ravnopravnosti spolova Svjetskog gospodarskog foruma iz 2019. godine, dostupno na: <http://konkurentnost.hr/hrvatska-na-60-mjestu-prema-izvjescu-o-ravnopravnosti-spolova-svjetskog-gospodarskog-foruma/> (posjećeno 18.8.2020)

4) Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, dostupno na: https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/kon_o_ukl_diskr_zena.pdf (posjećeno 7.7.2020.)

4) Intervju Marijane Batinić za Story koji je izašao 24.6.2020., dostupno na: <https://story.hr/Celebrity/a138296/SAMO-ZA-STORY-Trudna-Marijana-Batinic-Strah-od-porodjaja-je-ovaj-put-veci.html> (posjećeno 30.6.2020)